

FINIKIYA

Ilashov Farruxjon Baxodir o'g'li*Andijon Davlat Pedagogika Ijtimoiy gumanitar yo'nalishi**102-guruh 1-kurs talabasi*

Annotatsiya: *Maqolada Qadimgi Finikiya sivilizatsiyasi va ma'daniyati, dini, urf-odatlar haqida juda keng ma'nodagi ma'lumotlar keltirilgan. Finikiyalik aholi mahalliy ishlab chiqarish bilan shug'ullangan bo'lib Kichik Osiyo, Kipr, Qadimgi Yunoniston bilan savdo aloqalarini rivojlantirgan.*

Kalit so'zlar: *Finikiya, sivilizatsiya, urf-odatlar, tillar, soliqlar, hokimyat, Aristotel, savdo, jamiyat, hukumdorlar, fir'avnlr, koloniyalar, materik qismi.*

Qadimgi Finikiya sivilizatsiyasi O'rtayer dengizining sharqiy sohillari bo'ylab vujudga kelgan edi. Finikiya davlati sharq tomonda quruqlik yerlar bilan deyarli qirg'oqqa yaqin bo'lgan Livan tog'lari orqali ajralib turgan. Uning hududi Qadimgi Mesopotamiya, Misr, Fors davlati, Qadimgi Rim kabi buyuk davlatlar bilan solishtirganda bor yo'g'i bir parcha yerdek ko'rinar edi. Lekin uning nomi Misr qirg'oqlarida Sitsiliya, Ispaniya, Shimoliy Afrika, yunon portlarida jaranglab turardi. Finikiya kemalari butun O'rtayer dengizida hukmronlik qilgan. Finikiyaliklar butun dunyoda hozirgi yozuv tizimi uchun asos bo'lgan alifbo, yuqori sifatli dengiz kemalari va ko'plab boshqa ixtirolari bilan mashhur bo'lgan. Finikiya davlatining dastlabki aholisi kim bo'lganligi bizga noma'lum. Biroq, ularning to'g'ridan-to'g'ri ajdodlari bu yerda mil. avv. III-mingyillikdayoq yashaganlar. To'g'ri finikiyaliklar, o'zlarini bunday nomlamaganlar, aksincha "biror-bir shahar aholisi": sidonliklar, tirliklar deb hisoblaganlar. Ular Janubiy Suriya va Falastin atrofini egallagan yerlar aholisi bilan birga "xanaaneylar", ya'ni Xanaan mamlakati aholisi nomini olganlar va zamonaviy arablar, qadimgi akkad, ossuriyaliklar, misrliklar tiliga qarindosh bo'lgan somiy tilida so'zlashganlar. Gerodot va boshqa qadimgi yunon tarixchilari finikiyaliklarning kelib chiqishi haqida ko'p yozganlar. Ular finikiyaliklarning dastlabki vatani Fors ko'rfazidagi orol deb aytganlar. Zamonaviy tadqiqotchilar ham xanaaney va qadimgi arab tillari o'rtasidagi katta o'xshashlikni qayd etadilar. Ular taxminan mil. avv. IV-mingyillikning oxirida ajralganlar. Bu faraz O'rtayer dengizining sohilida ushbu sivilizatsiya paydo bo'lishiga oid bo'lgan arxeologik topilmalarga mos tushadi. Finikiya shaharlarida eng qadimgi aholi qatlamlarining paydo bo'lishi taxminan mil.avv. 3000-yil bilan belgilanadi. . Shu davrdan shahar sivilizatsiyasi tarixi boshlanadi. Mamlakat tabiati farovon hayot uchun barcha imkoniyatlarni bergan edi. Yerlar kam bo'lgan, lekin tomorqa bo'lgan joylar juda hosildor edi. Nam dengiz shamollari yomg'irlarni olib kelgan va sun'iy sug'orishga ehtiyoj bo'lmagan. Juda qadimdan boshlab 142 mahalliy aholi zaytun, xurmo, uzum yetishtirgan, chorvachilikda mol va qo'y boqish bilan shug'ullangan. Arxeologlar mil. avv. X-mingyillikka oid bo'lgan dehqonchilik izlarini topganlar. Mil. avv. III- mingyillik o'rtalarida dehqonlar va baliqchilar manzilgohlari o'rnida shaharlar bunyod bo'ladi. Ulardan eng

yiriklari shimolda Ugarit va Arvad, markazda Bibl, janubda Tir va Sidon bo'lgan. Arxeologlarning qazishmalari ularning tashqi ko'rinishini qayta tiklash imkonini beradi. Shaharlar devor bilan mustahkamlanib, ularning markazida bir-biriga yopishib ketgan paxsa va g'isht uyir bilan o'ralgan ibodatxona va mahalliy hukmdor qarorgohi bo'lgan. Kichik mamlakatda yer eng qimmatbaho boylik bo'lgan. Shuning uchun shaharlar juda zich qurilgan. Yer yetishmovchiligi ayniqsa, Tir va Arvadda qattiq sezilgan. Bu ikki shahar sohildan uzoq bo'lmagan kichikroq orollarda joylashgan edi. Finikiyaliklar mahalliy ishlab chiqarish tovarlaridan tashqari Kichik Osiyo, Kipr, Krit, Qadimgi Yunonistondan olib kelingan buyumlar bilan ham savdo qilishgan. Ularning shaharlari esa yirik tranzit savdo markazlari vazifasini o'tagan. Kichik Osiyodan kumush va qo'rg'oshin, keyinroq temir keltirilgan. Ular Kritdan badiiy hunarmandchilik buyumlari va boshqa O'rtayer dengizi mamlakatlari mahsulotlarini olganlar. G'arb bilan savdo aloqalarning eng yirik markazi Ugarit, u vayron bo'lganidan keyin esa Tir shahri bo'lgan.. Tirming («Surru»») eng qadimgi yozma manbalarda tilga olinishi Amarna arxivida uchraydi. Misr Tir hukmdori Abimilku bilan diplomatik yozishmalar olib borgan. U Misr fir'avni Exnatonni o'z hukmdori deb e'tirof etib, vassal sifatida o'z hududidagi vaziyat haqida hisobot beradi va uni rabisu («general»») deb nomlaydi. Bundan tashqari Abimilku ezilgan holda (taxtachalar orasida «Fira'vnga madhiya» ham bor) Misr fir'avnidan Sidon hukmdori Zimreddi va amoriylarga qarshi kurashda yordam so'raydi; uni orolda qurshab olishgan bo'lib, unda na suv, na o'tin bor edi. Anastasi I papirusida (mil. avv. XIII asr) Tir "suvlarida baliq qumdan ko'p bo'lgan suvlar oqib boradigan dengizdagi katta shahar" sifatida tilga olinadi. Eng qadimgi manzilgohlar haqiqatdan ham orolda joylashgan bo'lib, qit'ada shahar atrofidagi qishloq va qabristonlar bo'lgan. Orollda suv bo'lmagan; Suv Ras-el-Aindan qirg'oqqa keltirilgan, u yerda kemalarda shaharga olib kelingan (Tell-Mashuk va Ras-el-Ain o'rtasidagi vodoprovod qoldiqlari hozirgacha saqlanib qolgan); qamal paytlarida yomg'ir suvlarini katta idishlarga to'plashga to'g'ri kelgan. Orol ikki bandargohga shimolda Sidon va janubiy-g'arbda Misr bandargohlariga ega bo'lgan; so'nggisi hozirda qumlar bilan qoplangan bo'lib, orolning bir qismini dengiz yuvib ketgan. Mil. avv. XII asrda filistimliklar tomonidan Sidon vayron qilinganidan so'ng, Finikiya shaharlari o'rtasida birinchi o'ringa Tir shahri chiqib oladi. U savdoda asosiy rol o'ynay boshlaydi. O'rtayer dengizining g'arbiy yarmidagi deyarli barcha Finikiya koloniyalari (Kadis, Utika, Karfagen va ko'plab boshqalari) Tirning gegemoniyasini tan oladilar. Ularning Melkart xudosini o'zlariniki deb tan oladilar va uning ibodatxonasiga har kunlik o'lpon jo'natib turadilar. Finikiya madaniyati Finikiya dini somiy xalqlari madaniyatining bir qismi hisoblanadi. Madaniyat o'z navbatida aholi qatlamlarining mashg'uloti va ularning turmush tarzi bilan bog'liq bo'lgan. Finikiya ehromlarining arxitekturasini Sulaymon ehromi ko'rinishida bo'lib, tirlik muhandislarining faol ko'magi bilan barpo qilingan. Diniy qarashlarning birdan-bir o'ziga XOS tomoni, xudolarning o'zgachaligida edi. Yahudiylar yagona xudoni ulug'lashgan bo'lsalar, finikiyaliklar esa Panteon xudosiiga sig'inishgan. Finikiyaliklar Muqaddas tog' xudosiiga ham e'tiqod qilishgan. Finikiyaliklar dinidagi oxirgi e'tiqod Geliogabal bo'lgan. Keng miqyosdagi madaniy-iqtisodiy va siyosiy aloqalar dastlab Misr, keyinroq, Yunoniston bilan o'rnatiladi.

Ko'pgina finikiyaliklarning xudolari Misr va yunon afsonalari asosida shakllanadi. Hukmdor Vaal boshqaruvi davrida qadimgi Misr afsonalari asosida urf-odat va boshqaruv tizimlari vujudga keladi. Melkart, xristian dinida Molox nomi bilan mashhur bo'lib, bu shahar hukmdorining nufuzi va uni xudo darajasida ulug'lashini bildirgan. Keyinroq yunon manbalarida finikiyaliklar Gerkulesga e'tiqod qilishgani haqida ma'lumotlar berilgan. Gebaldan to Kartaxengacha bo'lgan qabrlarni o'rganish davomida ko'plab go'daklarning jasadlari topildi. Qazishmalardagi qoldiqlarning katta qismi bolalar jasadlaridan iborat. Qadimgi Finikiya davrida go'daklarning o'tda kuydirilgan qoldiqlari topilgan. Rimliklar va finikiyaliklarning keng aloqalari bois antik davr mualliflarida ko'plab yanglishliklar kuzatiladi. Bu jihatni finikiyaliklar o'rtasida keng tarqalgan odamlarni qurbonlik qilish, Giperbore aholisining it boshli ko'rinishi, baqtriyaliklarning katta chumoli, qo'y ko'rinishida tasvirlanishi kabilarda ko'rish mumkin. Finikiya dini ko'plab an'analarning sintezi hisoblanadi. Masalan, ko'chmanchi somiylarning kulti bo'lgan buqaboshli Quyosh xudosi va ayol xudo Lunalar, neolit davrining matriarxal kulti Buyuk ona xudo va Misr xudolari juftliklari Isida va Osiris xudolari shular jumlasidandir. Xudolarga bolalarni qurbonlik qilish rahmsizlik, toshyuraklik bilan olib borilgan. Qurbonliklarning bu ko'rinishi muhim paytlarda yuzlab bolalarni o'ldirish bilan amalga oshirilgan. Qurbonlik qilinganlarning jasadlari muqaddas joylarda saqlangan. Bu amaliyot finikiyaliklarda qadimgi yahudiylardan o'zlashtirilgan bo'lib, bu finikiyaliklarning yahudiylar yashaydigan Janubiy Xanaan egallangandan keyin sodir bo'lgan. Muqaddas Bibliyada ham bolalarni Guna vodiysida muqaddas "Olovdan o'tkazish" - Quddus atroflarida xudo Molox sharafiga qurbonliklar qilish haqida eslatiladi. Antropologiya va tarix professori Zefri Shvars va uning jamoasi qurbonliklar jarayoniga liberal yondashgan. Chunonchi, ular "Bolalar bevaqt o'lim topgan paytida ularning jasadlari kuydiriladi va qurbonlik qilinadi deb ta'kidlashgan. Ushbu jarayonni o'rganish uchun 348 ta qabr ochib o'rganilgan. U yerdan, shuningdek, Karfagen haykalchalari ham topilgan.

Xulasa qilib aytganda, Finikiya davlati boshqa davlatlardan foydali qazilmalari bilan ajralib turadi. Arxiv ma'lumotlari va arxeologik topilmalar Finikiya shaharlarining boyligi va ularning hunarmandlari va zargarlarining mahoratidan darak beradi. Asosiy foydasi esa savdo orqali bo'lgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. История Древнего Востока: Тексты и документы / Под ред. В. И. Кузищина. – М., 2002
2. История Востока. В 6т. Т. I. Восток в древности / Гл. редкол.: Р.Б. Рыбаков (пред.) и др. М.: Вост. лит., 2002. 148 149 150
3. Вигасин А.А. История Древнего Востока. 2-е изд. Испр.- М., 2007
4. Кузишин В.Н. История Древнего Востока. 2-е изд. Испр. - М., 2003
5. Nissen H.J. The Early History of the Ancient Near East. Chicago-L., 1988.